

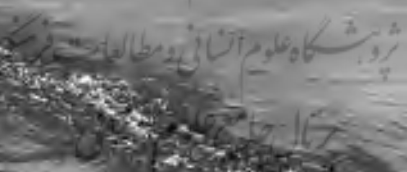
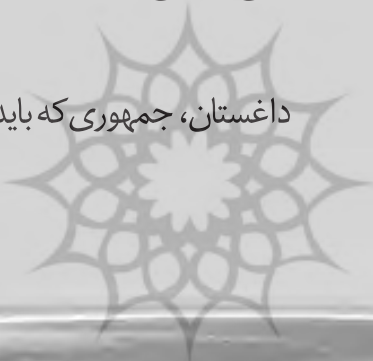
قفقاز را بهتر بشناسیم

ماخذشناسی اجمالی جنگ‌های روسیه علیه ایران

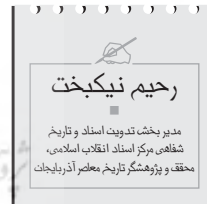
داغستان، جمهوری که باید دوباره شناخت

مآخذشناسی اجمالی جنگ‌های روسیه علیه ایران

شناخت منابع دست اول در انجام پژوهش اهمیت ویژه‌ای دارد. یکی از امتیازات تحقیق خوب منابع و مآخذ آن است. به اثری که در آن از منابع دست

اول استفاده نشده و مآخذ مطالب روشن و مشخص نشده باشد، نمی‌توان اعتماد کرد؛ منابع دست اول به آثاری گفته می‌شود که در حین اتفاق افتادن حادثه‌ای تاریخی یا پس از وقوع آن، به نگارش درآمده باشد و نزدیک‌ترین گزارش از آن واقعه را شامل شود. به کتاب‌هایی که بر اساس منابع دست اول تاریخی نگاشته می‌شود منابع تحقیقی یا منابع دست دوم گفته می‌شود که در درجه دوم اهمیت قرار دارند.

پیرامون جنگ‌های تحمیلی روسیه علیه ایران که به تجزیه‌ی ۱۷ شهر ایرانی آران منجر شد، برخی منابع؛ دست اول و برخی منابع؛ دست دوم به حساب می‌آیند که در این یادداشت برای آشنایی محققان، پژوهشگران جوان و دانشجویان عزیز به تفکیک ارائه شده است. نکته قابل توجه آن است که در برخی کتاب‌ها، تاریخ ایران بر اساس مصالح سیاسی تحریف گردیده است. روسیه

تزاری پس از سلطه نظامی برآران و قتل عام علمای شیعی و ایران دوستان آن سامان برای از بین بردن علاقه کهن و دیرین آران و مام میهن به تاریخ‌سازی روی آورد. در نخستین قدم تدریس زبان ملی ایرانیان در مکتب‌خانه‌ها حذف شد و در تکمیل این سیاست تاریخ‌هایی جعلی در مدح و ستایش حضور روس‌ها در آران و خدمات آن‌ها نگاشته شد. این روند با روی کار آمدن کمونیست‌ها در روسیه با کینه‌ی بیشتری ادامه یافت زیرا ایران‌زدایی از تاریخ و فرهنگ مناطق تجزیه‌شده از ایران و مبارزه علیه مذهب و جلوه‌های دینی با شدت پیش رفت. کتاب‌های مذهبی و دینی و کتاب‌های نوحه که مبین هویت اصیل مردم بود، توسط کمونیست‌ها به آتش کشیده شد و درهای مساجد بسته یا به انبار و موزه تبدیل شد و علمای بسیاری به شهادت رسیدند^۱ و مردم مسلمان در مبارزات خود علیه روس‌های اشغالگر به خاک و خون کشیده شدند^۲.

روس‌های اشغالگر برای تغییر هویت ایرانی اسلامی آران، ترکیب جمعیتی را به نفع مسیحیان تغییر دادند. تعداد زیادی از مسلمانان با کوچ‌های اجباری در بدر شدند، یا از میان رفتند^۳. روس‌ها تخم نفاق و کینه را در قره‌باغ از همان زمان کاشتند که هنوز هم مشتعل است. تاریخ‌نگاری دوران کمونیستی در شوروی نیز به نوعی همان روند هویت‌سوزی و تاریخ‌سازی بی‌بنیان را برای نواحی اسلامی ادامه داد و با کینه و نفرتی که از ایران و ایرانی و زبان ملی آن ترویج می‌کردند، برآن بودند تا احساس تعلق به مام میهن را در میان نسل‌های بعدی از میان بردارند. در تکمیل این سیاست ضد انسانی با تغییر الفبا مردم آران و سایر نواحی مسلمان‌نشین ایرانی را نا جوانمردانه از مراجعه و دسترسی به میراث تاریخی و ملی خود محروم کردند. سلطه‌گران روس که تا بن دندان مسلح بودند نیک می‌دانستند که پس از کم شدن اقتدار نظامی و سیاسی آن‌ها اگر ارتباط مردم با میراث دینی و فرهنگی و گذشته پر افتخار و هویت اصیل خود منقطع نشود، دیگر از آن‌ها تبعیت نخواهند کرد. از این رو، سیاست خود را با خشونت هر چه تمام ادامه دادند. با چنین روندی کتاب‌های بسیاری در تحریف تاریخ به ویژه جنگ‌های روسیه و ایران توسط دستگاه تاریخ‌سازی اتحاد جماهیر شوروی ساخته و پرداخته شد. بنابراین، بر محققان و پژوهشگران جوان لازم است تا در استفاده از این نوع آثار دقت کافی را داشته باشند.

در این مآخذشناسی افزون بر منابع دست اول و دست دوم، تعدادی از مقاله‌هایی که در نشریات علمی معتبر انتشار یافته‌اند نیز معرفی شده است^۴. ترتیب الفبایی مآخذشناسی بر اساس نام کتاب‌ها و مقاله‌ها قرار داده شده است تا مآخذ مورد نظر به سهولت یافت شود. امید است این مآخذشناسی بتواند نیاز ضروری و اولیه محققان و پژوهشگران جوان را برآورد.

منابع اصلی (دست اول)

الف: کتاب‌ها

- آهنگ سروش، تاریخ جنگ‌های ایران و روس از آغاز تا عهدنامه ترکمنچای، ۱۳۶۹، محمد صادق وقایع‌نگار، گردآورنده حسین آذر، به تصحیح هوشنگ آذر، تهران، چاپخانه حیدری.
- احکام الجهاد و اسباب الرشاد، ۱۳۸۰، میرزا عیسی قائم‌مقام فراهانی، تصحیح و مقدمه دکتر غلامحسین زرگری نژاد، تهران، بقیه.
- اخبارنامه (تاریخ تالشان از سلطنت نادرشاه تا سلطنت محمدشاه قاجار)، ۱۳۸۳، میرزا احمد خاوردی، به کوشش حسین احمدی، تهران، وزارت امور خارجه.
- تاریخ افشار (به انضمام تاریخ قیام شیخ عبیدالله)، ۱۳۴۶، میرزا رشید ادیب‌الشعرا، به اهتمام و تصحیح پرویز شهریار افشار و محمود رامیان، تبریز، انتشارات شورای مرکزی جشن ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی.
- تاریخ ذوالقرنین، ۱۳۸۳، خاوری شیرازی، ضمیمه‌ی مآثر سلطانیه، به تصحیح غلامحسین زرگری نژاد، تهران، انتشارات روزنامه ایران.
- تاریخ قره‌باغ، ۱۳۸۲، میرزا جمال جوانشیر قره‌باغی، به کوشش حسین احمدی، وزارت امور خارجه.
- تاریخ نو (حوادث دوره قاجاریه از سال ۱۲۴۰ تا ۱۲۶۷)، ۱۳۲۷، جهانگیر میرزا، به اهتمام عباس اقبال، تهران، کتابخانه علی اکبر علمی و شرکاء.
- تاریخ و جغرافیای دارالسلطنه تبریز، ۱۳۷۳، نادر میرزا، مقدمه، تصحیح و تحشیه غلامرضا طباطبایی مجد، تبریز، ستوده.
- روضه‌الصفای ناصری، ۱۳۸۰، رضاقلی خان هدایت، ج ۹، به تصحیح جمشیدکیانفر، تهران، اساطیر.
- رسائل و فتاوی‌ای جهادی، ۱۳۷۸، محمدحسن رجبی، تهران، وزارت ارشاد اسلامی.
- شکرنامه شاهنشاهی، ۱۳۸۴، بهمن میرزا فرزند عباس میرزا نایب‌السلطنه، تصحیح و مقدمه حسین احمدی، تهران، وزارت امور خارجه.
- سه رساله (حکومت پناه‌خان و ابراهیم‌خان در ولایت قره‌باغ، رضاقلی بیک؛ و قفنامه گوهرآغا دختر ابراهیم‌خان؛ تاریخ خانان شکی، کریم آقا فتحی)، ۱۳۸۴، به کوشش حسین احمدی، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- طیران قلم (رساله‌ای از نخستین نماینده جمهوری آذربایجان قفقاز در ایران)، ۱۳۸۱، عادل خان زیادخان اوف (از نوادگان جوادخان زیاد اوغلی قاجار گنجه‌ای)، به کوشش کاوه بیات، تهران، وزارت امور خارجه.

گلستان ارم، ۱۳۸۲، عباسقلی آقاقدسی، ویراستار مهدی کریمی، تهران، وزارت امور خارجه.
 مآثرسلطانیه، ۱۳۸۳، عبدالرزاق دنبلی، به تصحیح فیروز منصوری، تهران، انتشارات روزنامه اطلاعات.
 مآثر سلطانیه، ۱۳۸۳، عبدالرزاق دنبلی، تصحیح و تحشیه غلامحسین زرگری نژاد، تهران، انتشارات روزنامه ایران.

مکتوبات و بیانات سیاسی اجتماعی علمای شیعه (۱۳۲۳ - ۱۳۲۰ ه.ق.)، ۱۳۸۴، محمدحسن رجبی و فاطمه رویا پورامید، ج ۱، تهران.

منشآت قائم مقام، ۱۳۳۷، به اهتمام جهانگیر قائم مقامی، تهران، کتابفروشی ابن سینا.
 نسخ‌التواریخ، ۱۳۷۷، محمدتقی لسان‌الملک سپهر، جلد اول، به اهتمام جمشیدکیانفر، تهران، اساطیر.

ب: اسناد و مکاتبات تاریخی

اسنادی از روابط ایران با منطقه قفقاز، ۱۳۷۲، تهران، اداره‌ی انتشار اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

اسنادی از روند اجرای معاهده‌ی ترکمنچای، ۱۳۷۴، فاطمه قاضی‌ها، تهران، سازمان اسناد ملی ایران.
 دو نامه مهم سیاسی و تاریخی از عباس میرزا نایب‌السلطنه، به اهتمام محمدآمین ریاحی، یادگار، ج ۴، ش ۴، صص ۲۳ - ۱۵.

دو وقایع نامه از سده نوزدهم مربوط به تاریخ آذربایجان، اسفند ۱۳۷۹ و فروردین ۱۳۸۰، ن قلی‌یف، برگردان ابوالفضل آزموه لنگرودی، چیستا، ش ۶ و ۷، صص ۱۷۶ و ۱۷۷.

سندی درباره‌ی سفارت ژنرال یرملوف به ایران، ۱۳۴۹، جهانگیر قائم مقامی، بررسی‌های تاریخی، ج ۵.

سندی درباره هیئت‌گاردان در ایران، ایرج افشار، مجله دانشکده ادبیات، جلد ۶، ش ۲، صص ۲۵ - ۲۰.
 مراسله‌ی عباس میرزا به امپراطور روسیه، آینده، ش ۲، صص ۸۲۶ - ۸۲۵.

نامه‌ای از عباس میرزا به ناپلئون، به اهتمام حسین نواب، یغما، ش ۱۶، صص ۲۵ - ۲۳.
 وصایای نایب‌السلطنه عباس میرزا، نوبهار، دوره‌ی ۵، صص ۵۱ و ۶۷ - ۶۶ و ۹۹ و ۱۱۶ و ۱۸۰ - ۱۷۹ و ۱۹۵ و ۳۱۶ - ۳۱۵ و ۳۵۴ - ۳۵۱ و ۴۰۹ و ۴۳۹ - ۴۳۸.

وصیت‌نامه منصوب به عباس میرزا نایب‌السلطنه، ۱۳۵۰، جهانگیر قائم مقامی، بررسی‌های تاریخی، ج ۶، ش ۴، صص ۲۳۶ - ۱۹۹.

یک سلسله اسناد تاریخی با علل واقعی جنگ دوم روس و ایران، شرف‌الدین قهرمانی، شرق ۱،

صص ۲۵۷-۲۵۳ و ۳۳۱-۳۱۸ و ۴۴۰-۴۳۹ و ۵۶۷-۵۶۴ و ۶۳۲-۶۲۵ و ۶۷۲-۶۶۹. یکصد و پنجاه سند تاریخی از جلایریان تا پهلوی، ۱۳۴۸، به کوشش جهانگیر قائم‌مقامی، تهران، ستاد بزرگ ارتشتاران کمیته تاریخ نظامی.

یک نامه تاریخی از عباس میرزا نایب‌السلطنه، به اهتمام محمدامین ریاحی، یادگار، ج ۲، ش ۷، صص ۴۴-۴۳.

یک نامه مهم از قائم‌مقام در باب روابط روس و ایران پس از قتل‌گریبایدوف، به اهتمام عباس اقبال، یادگار، ج ۲، ش ۹، صص ۴۹-۳۸.

ج: خاطرات و یادداشت‌ها

خاطرات وزیر مختار از عهدنامه‌ی ترکمنچای تا جنگ هرات، ۱۳۵۳، ایوان اوزیویچ سیمونیچ، برگردان یحیی آرین‌پور، تهران، فرانکلین.

سفرنامه اگوست بن تان (نامه‌های یک افسر فرانسوی درباره سفر کوتاهی به ترکیه و ایران در سال ۱۸۰۷)، ۱۳۵۴، چارلز اگوست بن تان، برگردان منصوره اتحادیه (نظام‌مافی)، تهران.

سفرنامه فریزر، ۱۳۶۴، جیمز بیلی فریزر، برگردان منوچهر امیری، تهران، توس.

مسافرت به ارمنستان و ایران، ۱۳۴۷، پیرآمد ژوبر، برگردان محمود مصاحب، تبریز.

مسافرت به ایران، ۱۳۶۵، الکسی دیمتریویچ سولتیکف، برگردان محسن صبا، تهران، علمی و فرهنگی.

نامه‌های الکساندر گریبایدوف درباره‌ی ایران، ۱۳۵۶، الکساندر گریبایدوف، برگردان رضا

فرزانه، اصفهان، ثقفی.

یادداشت‌های ژنرال تره‌زل، ۱۳۱۰، برگردان عباس اقبال، انتشارات شورای نظام، (تجدید

چاپ توسط انتشارات یساولی)

منابع مطالعاتی (تحقیقاتی)

الف: کتاب‌ها

ادبیات در جنگ‌های ایران و روسیه، ۱۳۷۱، هدایت‌الله بهبودی، تهران، حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.

اردبیل در گذرگاه تاریخ، ۱۳۷۱، باباصفری، جلد ۳، اردبیل، دانشگاه آزاد اسلامی اردبیل.

از صبا تا نیما (تاریخ ۱۵۰ سال ادب فارسی)، ۱۳۷۲، یحیی آرین‌پور، جلد ۳، چاپ چهارم، تهران، زوار.

ایران در میان طوفان (شرح زندگانی عباس میرزا نایب‌السلطنه به ضمیمه جنگ‌های ایران و روس)، ۱۳۶۳، ناصر نجمی، تهران، کانون معرفت.

پارسی سرایان قفقاز، ۱۳۷۰، عزیز دولت‌آبادی، تهران، بنیاد موقوفات محمود افشار.

تاریخ ارسباران، ۱۳۴۰، سرهنگ حسین بایبوردی، تهران.

تاریخ ایران، ۱۳۳۵، سر پرسی سایکس، برگردان سید محمدنقی فخر داعی گیلانی، ۲ جلد،

تهران، مؤسسه مطبوعاتی علی اکبر علمی.

تاریخ ایران از ابتدای قرن نوزدهم تا سال ۱۸۵۸ م، ۱۳۴۸، رابرت گرانت واتسن، برگردان ع،

وحید مازندرانی، تهران، امیرکبیر.

تاریخ ایران در دوره‌ی سلطنت قاجاریه، ۱۳۷۰، علی اصغر شمیم، چاپ دوم، تهران، علمی.

تاریخ تبریز، ۱۳۳۷، پروفسور و مینورسکی، برگردان عبدالعلی کارنگ، تبریز، کتابفروشی شرق.

تاریخ جامع آستارا و حکام نمین، ۱۳۸۰، بهروز نعمت‌اللهی، اردبیل، شیخ صفی‌الدین.

تاریخ خوی، ۱۳۵۰، مهدی آقاسی، تبریز، مؤسسه تاریخ و فرهنگ ایران.

تاریخ خوی، ۱۳۷۳، محمدامین ریاحی، چاپ اول، تهران، توس، چاپ دوم با اضافات، تهران،

طرح نو، ۱۳۷۸.

تاریخ دشت مغان، ۱۳۷۶، میرنبی عزیززاده، چاپ دوم، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

تاریخ سیاسی اجتماعی شاهسون‌های مغان، ۱۳۸۴، ریچارد تاپر، برگردان حسن اسدی، تهران،

نشر اختران.

تاریخ سیاسی و دیپلماسی از گناباد تا ترکمنچای، ۱۳۴۷، علی اکبر بینا، تهران، دانشگاه تهران.

تاریخ و جغرافیای ارسباران، ۱۳۷۳، حسین دوستی، تبریز، احرار.

تحولات منطقه‌ای ویژه قفقاز، ۱۳۸۵، حسین احمدی، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

حکومت محلی قفقاز در عصر قاجار، ۱۳۷۱، علی پورصفر، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.

دو قرن مبارزه مسلمانان قفقاز، ۱۳۷۷، بنیکس براکتسپ و دیگران، برگردان غلامرضا

تهامی، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

دین و دولت در ایران (نقش علما در دوره‌ی قاجار)، ۱۳۶۹، پروفسور حامد الگار، برگردان

ابوالقاسم سری، چاپ دوم، تهران، توس.

تاریخ عمومی منطقه‌ی شروان در عهد شروان شاهیان، ۱۳۸۰، رحیم رئیس‌نیا، تهران، وزارت امور خارجه.

روابط ایران و روسیه، ۱۳۳۷، احمد تاج‌بخش، تبریز، دنیا.

روزشمار قاجاریه، ۱۳۸۴، غلامحسین زرگری نژاد، تهران، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
 روایت ایرانی جنگ‌های ایران و روس، ۱۳۸۰، حسین آبادیان، تهران، وزارت امور خارجه.
 سرزمین زردشت (رضائیه)، ۱۳۴۸، علی دهقان، تهران، ابن سینا.
 سیاست ناپلئون در ایران در زمان فتحعلی شاه، ۱۳۱۸، خانابا بیانی، تهران.
 سیاست نظامی روسیه در ایران (۱۸۱۵-۱۷۹۰ م)، ۱۳۵۳، خانگ عشقی، تهران، بی‌نا.
 شیخ شامیل، ۱۳۷۰، مک‌لین، برگردان و تلخیص کاوه بیات، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
 طوفان در آذربایجان، ۱۳۸۱، اصغر حیدری، تبریز، احرار.
 عباس میرزا و فتحعلی شاه، نبردهای دهساله ایران و روس، ۱۳۷۷، امینه پاکروان، برگردان صفیه روحی، تهران، تاریخ ایران.

قتل وزیر مختار یا گوشه‌ای از روابط قاجاریه با دربار روسیه در دوران فتحعلی شاه و ترجمه حال گریبایدوف، ۱۳۶۹، یوری نیکلیویچ تینیانوف، برگردان اسکندر ذبیحیان، تهران، توس.
 مراغه «افرازه رود» از نظر اوضاع طبیعی، اجتماعی، اقتصادی تاریخی، ۱۳۷۲، یونس مروراید، چاپ دوم، تهران، مؤلف.

مغان درگستره تاریخ از عهد باستان تا آغاز انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶، عزیزالله قلمی، تهران، فرشاد.
 مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، ۱۳۸۴، جهانگیر قائم مقامی، تهران، انتشارات انجمن آثار ملی.
 نگاهی به ترکمنچای، ۱۳۶۶، حسین حسینچی قره‌آقاج، تبریز، مؤلف.

ب: مقاله‌ها

اتحاد فرانسه و ایران و عثمانی و گزارش سفیر عثمانی، خرداد و تیر ۱۳۵۴، محمدامین ریاحی، بررسی‌های تاریخی، سال دهم، ش ۲.
 اعلان جنگ روسیه به ایران در سال ۱۲۴۲ قمری، سید حسن تقی‌زاده، یغما، ش ۲، صص ۵۳۲-۵۲۸.
 ایران و معاهدات کاپیتولاسیون، آینده، ش ۱، صص ۱۹۶-۱۹۱.
 تاریخچه سیاست روسیه در ایران، محمود افشار یزدی، تهران، گنجینه مقالات، ۲، (۱۳۷۰)، صص ۶۱۲-۵۶۳.

تاریخچه سیاست روسیه در ایران مظالم و فجایع حکومت تزاری، ۱۳۰۶، محمود افشار یزدی، آینده، ج ۲، ش ۹، ۱۰، ۱۱.

جنگ‌های ایران و روسیه و جدایی قفقاز از ایران، تابستان ۱۳۸۳، بهرام امیراحمدیان، فصلنامه

مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال سیزدهم، دوره ی چهارم، ش ۴۶.

حاج میرزا محمد اخباری قاتل سیسیانوف، محی‌الدین ملک‌ابهری، سالنامه کشور ایران، ش ۱۹، صص ۱۶۵-۱۶۲.

سابقه اخذ غرامت در جنگ‌های روسیه و ایران، بهمن ۱۳۶۹، جواد شیخ‌الاسلامی، ایرانمهر، ش ۱، صص ۱۵-۱۱.

شروانشاهان، عباس اقبال، یادگار، ج ۳، ش ۹، صص ۷۶-۷۳.

صفحه‌ای از تاریخ دیپلماسی ایران (معاهده‌ی گلستان چگونه بسته شد؟)، سید علی اصغر منتظم، کتاب هفته، ش ۶۱، صص ۱۶۶-۱۵۰.

عباس میرزا از نظریک جهانگرد آلمانی، ۱۳۵۷، اکبر اصغری تبریزی، بررسی‌های تاریخی، ۱۳، ش ۳، صص ۱۷۴-۱۵۹.

غرامات معاده‌ی ترکمنچای، مهر ۱۳۲۳، قاسم غنی، یادگار، س ۱، ش ۲، صص ۳۵-۲۱.

غرامات معاهده‌ی ترکمنچای، ۱۳۶۲، قاسم غنی، یادداشت‌های دکتر قاسم غنی، لندن، ش ۱۰، صص ۹۰-۷۰.

غرامات معاهده‌ی ترکمنچای و جریان پرداخت آن، عباس اقبال، یادگار، ج ۱، ش ۲، صص ۳۵-۲۱.

قتل‌گریبایدوف در احکام و اشعار رستم‌الحکما، ۱۳۵۸، هما ناطق، مصیبت‌با، تهران، صص ۱۷۵-۱۵۵.

قصه و تاریخ در باب جنگ روس و ایران، جیمز موریر، هزار پیشه، صص ۸۹-۸۶.

کارکرد تبلیغی جهادیه‌ها در بسیج مردم برای جنگ، ۱۳۸۰، ابراهیم مشفق‌فر، مجموعه مقالات مدیریت تبلیغات در جنگ، تهران، دافوس، سپاه.

گوشه‌ای از تاریخ سیاسی و دیپلماسی ایران (واقعه قتل گریبایدوف)، نشریه وزارت امور خارجه، دوره سوم، ش ۳، صص ۱۱۶-۱۱۳.

مسئله غرامات جنگ دوم ایران و روسیه، ۱۳۵۳، جهانگیر قائم‌مقامی، بررسی‌های تاریخی، س ۹، ش ۱، صص ۲۹۰-۲۶۱.

مقدمات جنگ دوم ایران و روسیه، ۱۳۵۳، اسچر یاتوف (شریت‌اف)، برگردان محمود کی، بررسی‌های تاریخی، س ۹، ش ۲، صص ۷۸-۴۷.

ملاقات سفیر پتر کبیر با شاه سلطان حسین، ۱۳۵۶، ولینسکی، برگردان اسمعیل دولت‌شاهی، سخن، ش ۲۶، صص ۴۲۱-۴۱۱.

میرزا صالح شیرازی و جنگ‌های ایران و روس، ۱۳۵۳، هما ناطق، راهنمای کتاب، ۱۷، صص

۲۹-۲۰ و ۲۶۵-۲۵۱.

میرزا صالح شیرازی و جنگ‌های ایران و روس، ۱۳۵۴، هما ناطق، از ماست که بر ماست، تهران، صص ۲۲-۹.

نقش امپریالیسم انگلیس در جدا شدن سرزمین‌های قفقاز از ایران، ۱۳۷۸، ن نجم‌آزاد (فقاہتی)، ایران و قفقاز، به کوشش پرویز و جاوند، تهران، قطره.

نکاتی درباره واقعه قتل‌گریبایدوف، ۱۳۴۸، جهانگیر قائم‌مقامی، بررسی‌های تاریخی، ج ۴، ش ۵ و ۶. نگاهی به جنگ‌های ایران و روسیه، پاییز ۱۳۶۲، ع. ع. ع. ره‌آورد، صص ۲۸-۲۲. واقعه قتل‌گریبایدوف در زمان فتحعلی‌شاه، ابراهیم تیموری، نشریه وزارت امور خارجه، دوره‌ی سوم، ش ۳، صص ۱۸۷-۱۱۷.

یک فصل از تاریخ ایران، تعیین‌گریبایدوف به سفارت ایران، ۱۳۴۸، حسین نواب، یغما، ش ۲۲، صص ۴۵۴-۴۵۰ و ۵۰۷-۵۰۴ و ۶۹۴-۶۹۰؛ ش ۲۳ (۱۳۴۹)، صص ۲۸۱-۲۷۶.

ج: پایان‌نامه‌ها

آران، هویت تاریخی ساخت و تحول قدرت از آغاز صفویه تا برآمدن قاجاریه، ۱۳۸۳، مسعود بیات، رساله دکترای تاریخ، استاد راهنما احسان اشراقی، استادان مشاور گلشنی، صفت‌گل، دانشگاه تهران. بازتاب جنگ‌های روسیه علیه ایران در شعر عصر قاجاریه، ۱۳۸۶، محمدطاهر خسروشاهی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی، استاد راهنما محمدباقر صدری‌نیا، تبریز، دانشگاه پیام‌نور. خاندان جوانشیر در تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۱، یاسمن جوانشیر، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما علی‌اکبر دیانت، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر.

د: مجموعه‌ها

ایران و قفقاز (آران و شروان)، ۱۳۷۸، به کوشش پرویز و جاوند، تهران، قطره. چهره آذربادگان در آئینه‌ی تاریخ ایران، ۱۳۵۴، به کوشش منوچهر مرتضوی، تبریز، دانشگاه آذربادگان.

مجموعه مقالات همایش تاریخی و ادبی فراق، ۱۳۸۰، مؤسسه فرهنگی آران، ارومیه. وطن، ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ مجموعه مقالات ادبی و فکری، داستان و شعر به زبان‌های فارسی و آذری، (مجموعه آذربایجان‌شناسی)، ۲ شماره، تبریز، جمعیت وطن.

■ پاورقی:

۱. از جمله به علمایی چون بهلول بهجت افندی، مؤلف «تاریخ آل محمد (ص)» می‌توان اشاره کرد.
۲. برای اطلاع بیشتر ر.ک به: دو قرن مبارزه مسلمانان قفقاز، ۱۳۷۷، بنیکس براکتساب و دیگران، برگردان غلامرضا تهامی، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
۳. سید عابدپور، مرداد ۱۳۸۶، «قتل عام ارامنه در ۱۹۱۵م بر پایه‌ی اسناد و مدارک»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، شماره ۱۱۱، دور جدید، صص ۲۷-۲۴.
۴. علاوه بر آثاری که نگارنده شخصاً ملاحظه و بررسی و در نشریات معرفی کرده است از آثار زیر در تهیه این مأخذشناسی استفاده شده است:
 - ایرج افشار، فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی، ۵ جلد، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۹.
 - هادی هاشمیان، کتاب‌شناسی جامع آذربایجان شرقی، ج ۳، تبریز، مهدآزادی، ۱۳۸۳.

